

ПРОЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

УДК [821.111+821.133.1]-34.09

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ КАЗКИ «СИНЯ БОРОДА»

Валерія Дмитрієва, аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

v.w.dmitrieva@gmail.com

Структурний аналіз казки, запропонований колись В. Я. Проппом, став поворотним моментом у вивченні морфології сюжетів. Фольклорна першооснова казки та її літературні варіанти й справді дають уявлення про варіативність сюжетів на одну і ту ж тему. Керуючись цим положенням, ми звернулися до казки Шарля Перро «Синя Борода», маючи на увазі два її сюжетних варіанти.

У статті представлені структурні особливості сюжетів про Синю Бороду. На підставі проведеного аналізу доводиться, що, незважаючи на значну різницю у функціонуванні дійових осіб, можна стверджувати спорідненість виділених нами сюжетів. Підстава для цього — наявність тематично центруючої функції, яка збігається з одним з основних мотивів казки (мотивом надмірної жіночої цікавості). Використовуючи схему Аарне — Томпсона, вдалося виділити основні мотиви казки про Синю Бороду як структурні елементи архаїчного фольклорного сюжету, що увійшов у літературний побут.

***Ключові слова:** мотив, сюжет, варіант, функція, морфологічний аналіз.*

Як засвідчує історія розвитку фольклористики та літературознавства, жодний глибокий аналіз казки неможливий без виокремлення її морфологічної структури. Беручись за структурний аналіз цієї жанрової форми, звернемося до напрацювань В. Я. Проппа, що покликані показати варіативність сюжетних стратегій, до яких звертаються як народні оповідачі казкового мотиву, так і автори літературної казки.

Сучасні публікації таких зарубіжних дослідників, як Heidi Anne Heiner, Cassie E. Hermansson, Maria Tatar, окреслюють окремі прийоми осмислення/переосмислення традиційного сюжету «Синьої Бороди» у літературі, та, на жаль, не вистачає чіткої наукової систематизації матеріалу [10; 12]. У вітчизняних виданнях ми знаходимо незначну кількість статей, що торкаються творчості Шарля Перро, й зокрема, казок з сюжетом «Синьої Бороди» (це роботи О. І. Тогоєвої, С. В. Фаттахової, А. Ф. Строева, Е. В. Черенкова). Але найчастіше

ці напрацювання носять лінгво-культурологічний характер [3–6]. Таким чином, можна стверджувати, що значеннєвий аспект та вагомість казки «Синя Борода» як першооснови для подальшого використання в європейській культурі залишається не розкритим. Тому звертаючись до дослідження в даному аспекті, констатуємо услід за В. Я. Проппом та О. М. Веселовським: це питання неможливо вивчити без проведення ретельного структурного аналізу твору.

Виходячи з попередньо сказаного, означимо мету нашої роботи, яка полягає у виявленні провідних структурних елементів сюжету про Синю Бороду. Вважаємо, що для адекватного морфологічного аналізу названого сюжету в його мотиваційному комплексі ознак потрібно звернутися до його витоків, які представлені у працях російських формалістів. Попередньо пригадаємо, що термін «мотив», будучи притаманним музиці, поступово входив і до літературознавчого вжитку. Великого значення цей термін набув у працях О. М. Веселовського, який застосував поняття «мотив» у дослідженні світових сюжетів, близьких за своєю тематикою. Вчений запропонував позначати мотиви як «найпростіші неподільно наративні одиниці», які «снують» у сюжеті. Кожен мотив є двочленним і складає формулу $a+b$, при цьому складова «b» може видозмінюватися і розширюватися [1, с. 304].

За О. М. Веселовським, ознакою мотиву є образний одночленний схематизм. Такий схематизм, стверджує науковець, властивий тим складовим міфу і казки, які не можуть бути розкладені на більш дрібні елементи. Дослідник пропонував означати їх формулою $a+b$ [1, с. 301]. Якщо розкласти мотив «Синьої Бороди» як мотив надмірної цікавості за цією формулою, то отримуємо наступне: допитлива жінка, змучена цікавістю, буд-що хоче розкрити таємницю, а розкриття таємниці приносить їй лихо. Цей мотив у казках про Синю Бороду поступово стає провідним у сюжеті, а під сюжетом О. М. Веселовський розумів велику тему, яка увійде в літературний обіг і здатна нести в собі кілька нових мотивів [1, с. 305].

Говорячи про казку «Синя Борода», завжди посилаються на великі групи сюжетів, що об'єднуються повторюваними мотивами, зокрема надмірної цікавості, таємних кімнат, суворої заборони, покарання, бивства жінок. Але уніфікованого варіанту такої казки не існує.

Наразі вчені за класифікацією Аарне — Томпсона виділяють три основні сюжети чарівних казок, які об'єднуються мотивами надмір-

ної жіночої цікавості та чоловіка-вбивці. Вважається достатньо науково обґрунтованою така система класифікації:

1. **АТ 311** — жінка рятується сама і рятує своїх сестер.
2. **АТ 312** — «Синя Борода» Шарля Перро.
3. **АТ 955** — Наречений-злодій [8; 9].

За наведеною класифікацією, мотив надмірної жіночої цікавості носить назву мотиву «Пандори» **С321**. Воно й не дивно, бо саме міф про Пандору є найголовнішим з індоєвропейських міфів, що висвітлює надмірну цікавість як одвічну ваду жінки. Назва «наречений-вбивця» недостатньо відповідає нашим типам казок. Більш відповідним є мотив, запропонований у тому ж покажчику під назвою «Синя Борода» **S62.1**. Цей мотив значиться в мотивному комплексі з підзаголовком «Нелюдська жорстокість», що вказує на його абсолютну відповідність зазначеним трьом типам казок. Найбільш раннім варіантом літературної казки з цими мотивами вважається казка Шарля Перро «Синя Борода». Отже, нашим завданням і буде висвітлення морфологічних збіжностей та відмінностей, що існують між найдавнішою казкою з мотивами «Пандори», легендою про «Синю Бороду» та казкою Шарля Перро.

В. Я. Пропп стверджує, що морфологічний аналіз казок передбачає і аналіз казки народної як її першооснови. Вже доведено, що казка Шарля Перро є зафіксованим варіантом народних легенд і має чітко виражену фольклорну основу. В літературній казці завжди присутній авторський вимисел, але він не змінює функції дійових осіб. Зазначимо, що Перро у свій сюжет уводить мотив Синьої Бороди, який вже має своє давнє специфічне семіотичне значення.

Це стає очевидним і при зіставленні казки названого нами французького автора з казками, представленими в літературах інших народів і країн. Зазначимо, що наявність деяких образів і мотивів казки про Синю Бороду дослідники ще до появи їх у Шарлі Перро відзначають в англійській літературі. Наприклад, відсилання до цього сюжету знаходимо у драмі Вільяма Шекспіра «Багато галасу з нічого»:

«Like the old tale, my lord: 'it is not so, nor 't was not so, but, indeed, God forbid it should be so» [11, p. 15].

«Точнісінько, як у старій казці, ваша високість: це не так, і не було так, і не дай боже, щоб це було так» [7, с. 12].

З огляду на вплив мотиваційного комплексу казки «Синя Борода» на казки інших національних зразків, стверджуємо постійну присут-

ність в них усіх моменту «заборони та її порушення» як морфологічного елемента казки.

Вихідним пунктом для здійснення морфологічного аналізу є твердження дослідниці Cassie Hermansson про наявність повторюваних рис у багатьох варіантах казки. Вона констатує наступні: а) чоловіча таємниця; б) надмірна жіноча цікавість; в) розкриття таємниці; г) загроза життю жінки; д) виявлення трупів безневинних жінок [10, с. 3–7].

Розглядаючи варіанти цієї казки, звернемося до найбільш відомих. Найстарішою серед них видається казка англійського походження «Містер Фокс». Цю казку можна віднести до варіанту АТ 955 — казка про нареченого-зłodія.

<i>Аналіз казок за функціями дійових осіб</i>
Наречений-розбійник АТ 955:
Від'їзд когось із членів родини <i>e 3</i>
11. Герой покидає дім ↑
3. Порушення заборони b1
28. Антагоніста викривають O
30. Ворога карають H
Синя Борода АТ 312:
Початкова ситуація i
11. Герой покидає дім ↑
2. Заборона, звернена до героя b1
3. Порушення заборони b1
17. Героя мітять K 3
21. Героя переслідують П р 6
22. Герой прагне врятуватися від переслідувань C п 9
30. Ворога карають H
31. Герой бере шлюб з C

Як бачимо, два схожі сюжети, що на перший погляд, ми сміливо називаємо варіантами однієї й тієї ж казки, здаються доволі різними. Як показує морфологічний аналіз варіантів, ці казки мають лише декілька спільних функцій. Дві з цих функцій грають роль зачину і кінцівки. Але майже в усіх казках означеного сюжету присутні такі функції, як «герой покидає дім» та «ворога карають». І все ж об'єднує ці казки центрально-значеннева функція «порушення заборони». Саме воно, оце «порушення заборони», збігається з одним із провідних мотивів казки.

На особливу увагу заслуговує той факт, що зазвичай функції «порушення заборони» і «заборона» тісно пов'язані одна з одною як логічним, так і морфологічним зв'язком. Але у варіанті **АТ 955** — «наречений-розбійник» ми стикаємось з імпліцитною присутністю функції «заборона». Хоча самої заборони як такої у тексті немає, вона передбачена змістом. Головна героїня йде в гості до свого нареченого на день раніше, ніж він її запрошував, і дізнається, що її коханий — убивця. Фактичної заборони в тексті немає, але ж її опосередковане порушення має місце. Про це пише й В. Я. Пропп, даючи такому випадку позначення **b1**.

Аналіз показав, що всі інші функції у цих варіантах взагалі не співпадають.

Так, у варіанті казки **АТ 311** — «жінка рятується сама і рятує своїх сестер», сюжет розгортається уже з того моменту, коли герой покидає домівку. А от у варіанті **АТ 955** — «наречений-зłodій» все починається з «відлучки когось з членів родини».

Інакше кажучи, за В. Я. Проппом, у першому випадку ми маємо лише «початкову ситуацію», яка знайомить нас з родиною головної героїні та намірами цієї родини віддати когось з дітей заміж. Дія тут ще не розпочалась. І тільки услід за початковою ситуацією йде функція «герой покидає домівку».

У другому випадку (**АТ 955**) казка починається з функції «відсутності («от лучки») когось з членів родини» і за нею наступає функція «герой покидає дім». Саме ці дві функції включають зав'язку оповіді.

Аналізуючи схему, помічаємо, що функція відправлення героя у казках, об'єднаних темою Синьої Бороди, переміщена на перше місце, що суперечить тезі про непорушний порядок функцій. Але тут слід зауважити: в казках з мотивом «надмірної жіночої цікавості» дівчина нічого не шукає і її відправлення не мотивоване [2, с. 38]. Тобто «оповідь стежить за відправленням і пригодами постраждалого героя». Виходячи з цього твердження, переміщення функції виправдане.

Отже, маємо дві зовсім різні схеми:

АТ 311 («жінка рятується сама і рятує своїх сестер»): **i ↑ b1b1K 3Пр-6Сп9НС**

АТ 955 («наречений-зłodій»): **e 3 ↑ b1 О Н**

Незважаючи на значну кількість відсутніх функцій у сюжеті **АТ 955**, ми все ж стверджуємо, що можна назвати ці два сюжети варіантами розвитку одного і того ж мотиву. Таке рішення здається нам

виправданим за наявності функції «порушення заборони». Саме функції «надмірної жіночої цікавості» і «порушення заборони» є основними у сюжеті про Синю Бороду.

Так ми дійшли висновку, що популярна казка «Синя Борода» — це лише узагальнена назва ряду казок, що мають схожу тематику. Саме тому, користуючись класифікацією казкових сюжетів та мотивів Аарне — Томпсона, дослідник Heidi Anne Heiner виділив три основні типи сюжетів на цю тему: жінка рятується сама і рятує своїх сестер **АТ 311**, «Синя Борода» Шарля Перро — **АТ 312**, наречений-зłodій — **АТ 955** [8; 9, с. 2]. З великої кількості казок ми вибрали народну казку «Mr. Fox», яка є варіантом казок типу «наречений-зłodій» і складає першооснову для подальшого виникнення казки про Синю Бороду. Одним з її варіантів є казка Шарля Перро, яка зберігає чітко виражену фольклорну основу. Здійснюючи у даній статті морфологічний аналіз сюжетів **АТ 312** — «Синя Борода» Шарля Перро та **АТ 955** — «наречений-зłodій», ми виявили основну функцію мотиву, що характерна для обох типів сюжету. Це мотив «порушення заборони». Аналогічним чином у текстах спостерігається присутність мотивів зайвої жіночої цікавості та нареченого-вбивці, які за покажчиком Аарне — Томпсона носять назви: мотив «Пандори» — **С321** та мотив «Синької Бороди» — **S62.1**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. — М. : Высшая школа, 1989. — 406 с.
2. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки / В. Я. Пропп. — М. : Лабиринт, 2001. — 192 с.
3. Строев А. Ф. Французская литературная сказка XVII–XVIII вв. / А. Ф. Строев. — М. : Худож. литература, 1990. — 720 с.
4. Тогоева О. И. Истинная правда. Языки средневекового правосудия [Электронный ресурс] / О. И. Тогоева — М. : Наука, 2006. — 334 с. — Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/430003/>
5. Фаттахова С. В. К вопросу о некоторых особенностях поэтики сказок Ш. Перро / С. В. Фаттахова // Филология и Культура : сборник научных работ. — 2006. — С. 62–70.
6. Черенкова Е. В. Структурно-семантические особенности французской литературной сказки XX века : автореф. дис. ... канд. фил. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / Е. В. Черенкова. — Москва, 2004. — 32 с.

7. Шекспір В. Твори : в шести томах / Вільям Шекспір. — Київ : Дніпро, 1984. — Том 4 : Багато галасу з нічого. — 840 с.
8. Aarne A. The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography / A. Aarne, S. Thompson. — Helsinki : Suomalainen Tiedekatemia, 1987. — 588 p.
9. Heiner H. Bluebeard Tales From Around the World (SurLaLune Fairy Tale Series) / H. Heiner. — 2011. — 810 с.
10. Hermansson C. Bluebeard: A Reader's Guide to the English Tradition / C. E. Hermansson. — 2009. — 289 с.
11. Shakespeare W. Much ado about nothing / William Shakespeare. — 1995. — 144 p.
12. Tatar M. Secrets beyond the Door: The Story of Bluebeard and His Wives / M. Tatar. — Princeton : Princeton UP, 2004. — 264 с.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СКАЗКИ «СИНЯЯ БОРОДА»

Валерия Дмитриева, аспирантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

Структурный анализ сказки, предложенный когда-то В. Я. Проппом, стал поворотным моментом в изучении морфологии сюжетов. Фольклорная первооснова сказки и ее литературные варианты действительно дают представление о вариативности сюжетов на одну и ту же тему. Руководствуясь этим положением, мы обратились к сказке Шарля Перро «Синяя Борода», имея в виду два ее сюжетных варианта.

В статье представлены структурные особенности сюжетов о Синей Бороде. На основании проведенного анализа доказывается, что, несмотря на значительную разницу в функционировании действующих лиц, можно утверждать родство выделенных нами сюжетов. Основание для этого — наличие тематически центрирующей функции, которая совпадает с одним из основных мотивов сказки (мотивом излишнего женского любопытства). Используя схему Аарне — Томпсона, удалось выделить основные мотивы сказки о Синей Бороде как структурные элементы архаического фольклорного сюжета, вошедшего в литературный обиход.

Ключевые слова: *мотив, сюжет, вариант, функция, морфологический анализ.*

STRUCTURAL FEATURES OF «BLUEBEARD» FAIRYTALE

Dmytriieva Valeriia, post-graduate student

Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, Ukraine

This article aims to identify the uniqueness of «Blue Beard» story plot. To achieve the objectives we have identified structural features of the first tales of Blue Beard and the main motifs of the given plot.

Heidi Anne Heiner states that there is no unified version of this tale. Consequently, she distinguishes between three plot types according to Aarne — Thompson classification: AT 312-Maiden-Killer, AT 311-Rescue by the Sister, AT 955-The Robber Bridegroom. Though some of the tales do not easily fit any of the three tale types mentioned above, they are still included by virtue of their similarities to the groups presented here.

All of the tale types mentioned, share the same motifs. Since it is impossible to distinguish the motifs «female curiosity» and «man-killer» in the most significant classifications of motifs, we will use the names proposed by the classification mentioned above. According to this classification, the motif «female curiosity» bears the name «Pandora» C321.

«Man-killers» motif does not correspond with our tale plots. A more suitable motif is offered in the same index under the name «Bluebeard» S62.1. This name seems to be more suitable as it implies all the features characteristic of the main character.

Thus, the analysis of morphological structure proposed by V. Y. Propp provides us with a possibility to find the main feature that is characteristic of both plot types. This is the «violation of the ban actant function». That is why we can state that the two plot types AT 312-Maiden-Killer and AT 955-The Robber Bridegroom are related.

Therefore, the article dwells upon the structural features of the two main plot variants of the Bluebeard story. Hence, we can conclude that in spite of significant differences in the composition of morphological actant functions, we can state the relation of these two plots due to t

Key words: motif, plot, variant, function of the actant, morphological analysis.

REFERENCES

1. Veselovsky, A. N. (1989), *Istoricheskaja pojetika [Historical Poetics]*, Moscow, Higher School [in Russian].
2. Propp, V. Y. (2001), *Morfologija skazki [Morphology of fairytale]*, Moscow, Labirint [in Russian].
3. Stroyev, A. F. (1990), *Francuzskaja literaturnaja skazka XVII–XVIII vv. [French literary fairytale XVII-XVIII centuries]*, Moscow, Hudozestvennaja literatura [in Russian].
4. Togoëva, O. I. (2006), *Istinnaja pravda. Jazyki srednevekovogo pravosudija [Languages medieval justice]*, Moscow, Nauka, available at: <http://www.twirpx.com/file/430003/>
5. Fattakhova, S. V. (2006), *K voprosu o nekotoryh osobennostjah pojetiki skazok Sh. Perro. Sbornik «Filologia i kultura» [On some poetic features of Sh. Perro fairytales, philology and culture]*, pp.62–70 [in Russian].
6. Cherenkova, E. V. (2004), *Strukturno-semanticheskie osobennosti francuzskoj literaturnoj skazki XX veka [Structural-semantic features of the XX century French literary fairytale]*, Thesis abstract for Cand. Sc. (Romanic languages), 10.02.05, Moscow, Russia, [in Russian].
7. Shekspir, V. (1984), *Tvory v shesty tomakh [The writings in four volumes]*, Bagato Galasu z nichogo [«Much ado about nothing»], Volume 4, Kiev, Vidavnistvo hudozhnoï literaturi «Dnipro» [in Ukrainian].

8. Aarne, A. and Thompson, S. (1987), *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia [in English].
9. Heiner, H. (2011), *Bluebeard Tales From Around the World* (SurLaLune Fairy Tale Series) [in English].
10. Hermansson, C. (2009), *Bluebeard: A Reader's Guide to the English Tradition*.
11. Shakespeare, W. (1995), *Much ado about nothing*, [in English].
12. Tatar, M. (2004), *Secrets beyond the Door: The Story of Bluebeard and His Wives*, Princeton: Princeton UP [in English].

Стаття надійшла до редакції 14 вересня 2015 р.